

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Ірина Тюрменко

*ДЕРЖАВНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА
(МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА)*

К., 1998. — 280 с.

Творче надбання і практичний досвід української еліти, яка внаслідок історичних обставин вимушена була емігрувати, природньо привертає увагу дослідників. Ринок наукової продукції поповнився цікавою монографією І. Тюрменко, в якій автор здійснила вдалу спробу заповнити прогалину в дослідженні досить актуальної проблеми, якою є історія державницької думки в Україні та діяльність одного з її найяскравіших носіїв — Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Хоча висвітленню наукового доробку зазначеної особи вже присвячено кілька монографічних досліджень філософського, педагогічного та філологічного напрямів, рецензоване наукове видання істотно доповнює історіографію проблеми, пов'язаної з вивченням життя та наукової спадщини однієї з непересічних постатей ХХ ст.

І. Тюрменко поставила досить складне, але цілком виправдане завдання — розкрити потенціал наукової думки та державницької діяльності І. Огієнка на тлі тогочасних подій в Україні, а також здійснити історіографічний аналіз його найважливіших праць. Широта авторського задуму зумовила поєднання в даній монографії історичного, біографічного та історіографічного наукових жанрів, а наведений матеріал виявився значно ширшим за саму назву праці. Однак це не зашкодило І. Тюрменко зробити державницьку ідею домінантою свого дослідження, показати її вплив на життєдіяльність і творчість І. Огієнка та його роль у теоретичному осмисленні цієї ідеї і втіленні її в практику.

Рецензована монографія відзначається ґрунтовністю джерельної бази, що дало можливість автору висловити свою думку з приводу найбільш дискусійних аспектів досліджуваної проблеми. Нею введено до наукового обігу не лише нові документи, а й узагальнено історичні факти та реконструйовано історичні події Кам'янецького періоду Директорії УНР, коли І. Огієнко був Головуповноваженим уряду УНР. І. Тюрменко приділила велику увагу висвітленню організації широкої допомоги українській еміграції та діяльності Міністерства ісповідань в еміграції, що раніше істориками не досліджувалося. Опрацювавши ф. 1131 ЦДАВО України, вона відкинула думку, яка має місце в науковій літературі (до речі, з подачі самого митрополита Іларіона), про зникнення Кам'янець-Подільського архіву у вирі революції. Дослідниця висунула гіпотезу, що вищезазначений фонд і є частиною загубленого І. Огієнком архіву (с. 13).

Монографія складається з п'яти розділів, чотири з яких підпорядковані основній меті — розкриттю державницької діяльності І. Огієнка, п'ятий — аналізу його творчої спадщини у контексті державотворення. Структура праці логічна, як і виклад матеріалу в самих розділах, хіба що трапляються вкраплення характеристики джерел (сс. 22—26, 52—53, 83, 125—126), які можна було б подати у загальному огляді.

На думку рецензента, в першому розділі дослідниця дещо захопилася висвітленням діяльності історико-філологічного “Семінарію” проф. В. Пе-

ретця в Київському університеті Св. Володимира. Ніяким чином не заперечуючи впливу вищеназваного вченого на І. Огієнка, слід зазначити, що в даному сюжеті потрібно було б розкрити і суспільно-політичне тло, адже йдеться про формування І. Огієнка не як науковця, а як людини державномислячої. Київський університет Св. Володимира в ті часи давав знання, а не формував українського патріота, так само як і Київська духовна академія. Безперечно, державницька ідея зміцнювалася у свідомості юнака на основі набутих знань з української філології, літератури, історії тощо під впливом подій суспільно-політичного життя початку ХХ ст., розвитку українського театру, музики, літератури. Важливу роль у цьому відіграло також його національне коріння. У 1909—1911 рр. І. Огієнко працював разом з В. Липківським (з 1921 р. — митрополит Української автокефальної православної церкви) у Комерційній школі в Києві, і вже тоді вони разом обмірковували питання відновлення Української церкви. Ці ж проблеми обговорювалися ними і в Кам'янці. Чомусь ці факти (наведені в монографії А. Зінченка “Визволитися вірою. Життя і діяльність митрополита Василя Липківського”. — К., 1997. — С. 177) обійдені увагою І. Тюрменко.

Досить ґрунтовно в рецензованій монографії висвітлено питання у 2—4 розділах, де показано масштабність діяльності І. Огієнка як міністра освіти, з 15 вересня 1919 р. — міністра ісповідань, а з листопада того ж року — Головуповноваженого уряду УНР. Обіймаючи важливі державні посади, І. Огієнко дотримував принципів колегіальності й демократизму в управлінні. Як справедливо зазначає дослідниця, на його думку, найголовнішою втратою Української революції було відсторонення церкви від державотворчого процесу (с. 56). На основі великого фактичного матеріалу вона дає високу оцінку його праці з листопада 1919 р. до липня 1920 р. по втіленню в життя концепції державного управління, налагодженню роботи адміністративного апарату, регулюванню фінансової системи, створенню нових військових підрозділів тощо (с. 81).

І. Тюрменко дослідила досить складний і тривалий період життя вченого і церковного діяча в еміграції під час його перебування в Польщі та Канаді. На сторінках монографії змальовано титанічну працю І. Огієнка у складних політичних умовах, які змушували іноді йти на компроміси заради національної справи. Бездомний, бездольний, голодний емігрант — так писав він про себе у 1923 р. Як справедливо зауважує авторка, під цими словами “могли б підписатися сотні й тисячі представників української науки та культури” (с. 119).

І. Тюрменко не оминула і гострих проблем, пов'язаних з діяльністю митрополита Іларіона в роки Другої світової війни. Досліджуючи це питання, вона дійшла висновку, що очолювана митрополитом Іларіоном Холмсько-Підляська єпархія перетворилася на острівцек державного самоврядування, де відродилося й зазнало розвою національно-культурне життя, що особливо вражає з огляду на його занепад у довоєнний час. Дослідниця неупереджено оцінює вчинки і дії митрополита Іларіона в умовах фашистської окупації (с. 143).

Професійно написаний розділ п'ятий, де розглядається ідея державотворення в працях митрополита Іларіона. До аналізу його наукової спадщини І. Тюрменко застосувала історіософський підхід. Саме з цих позицій багатогранніше виступає постать самого митрополита Іларіона, який розглядає історичний процес як симбіоз матеріальних і метафізичних факторів. Дослідниця зуміла побачити за зовнішньою простотою викладу матеріалу у працях Іларіона глибину та сміливість його наукової думки, значення гіпотез у розвитку науки. В такій постановці вона розглядає концепцію митрополита Іларіона про неперервність державницької ідеї від часів Київської Русі до початку Національно-визвольної війни

під проводом Б. Хмельницького, спробу її втілення у життя за доби “Руїни” та гетьманування І. Мазепи і в 1917—1920 рр.; значення Києва як духовного центра України, її “Сіона”, “другого Єрусалима”, яке у трактуванні о. Іларіона полягає у відновленні духовно-ідеологічної єдності української нації, що розірвалася після прийняття Берестейської унії 1596 р.

І. Тюрменко акцентує увагу читача і на гіпотезах, висловлених І. Огієнком у 20—30-х рр. XX ст., адекватно не сприйнятих його сучасниками, але відновлених у наш час. Йдеться про існування писемності у східних слов'ян задовго до культурної місії Кирила і Мефодія, еволюційну теорію створення абеток у різних народів та слов'янську версію у питанні про письмена, знайдені Кирилом у Херсонесі у 860—861 рр., що заперечує думку деяких дослідників про низький культурний рівень східних слов'ян до прийняття християнства (с. 198).

Дослідниця виявила широку обізнаність зі спеціальною літературою з проблем, які розглядалися І. Огієнком у його працях, і зуміла фахово оцінити доробок ученого, наводячи паралельно висновки або припущення вітчизняних та зарубіжних науковців. На жаль, висновки до цього розділу обмежені лише питанням про слов'янську писемність; на с. 168 вкралася друкарська помилка: замість 1686 р. надруковано 1886 р. (у зазначенні хронологічних меж “Руїни” за І. Огієнком), а на с. 182 — помилка в датуванні Кревської унії.

Загалом монографія І. Тюрменко відзначається глибоким науковим аналізом фактів, документів та історичної літератури з теми, що забезпечило науково-обґрунтовані висновки, які є новим словом в огієнкознавстві.

Успіх дослідниці у висвітленні цієї складної гострополітичної проблеми, на наш погляд, полягає у доборі максимальної кількості фактів та правильно обраному методологічному підході до їх трактування. У рецензованій монографії І. Огієнка постає перед читачем як науковець, державний діяч і митрополит, який не лише перебував під безпосереднім впливом тогочасних подій і діячів, а й сам досить потужно впливав на них. Тому І. Тюрменко не обійшла своєю увагою питання про стосунки І. Огієнка з М. Грушевським, С. Масловим, В. Перетцем, І. Стешенком, К. Студинським, М. Шаповалом, українською еміграцією в Польщі (у 30-х рр.) тощо. Дослідниця застосувала виважений підхід до аналізу історичних постатей та епохи в цілому, що методологічно пов'язує рецензоване видання з творчістю самого І. Огієнка.

Немає сумніву, що книга приверне увагу істориків, філологів, мовознавців, культурологів. Кожен, хто ознайомиться з нею, знайде для себе цікавий фактичний і теоретичний матеріал. Додамо, що книжка написана гарним науковим стилем, читається легко, з інтересом, що, безперечно, зробить її доступною не лише для науковців, а й для широкого кола читачів. Цінними в ній є документальні додатки. Разом з тим слід зазначити, що не всі порушені питання однаково вичерпно розглянуті автором. Не дається, зокрема, сучасна оцінка Берестейської унії, яка І. Огієнком тлумачилась тільки з негативного боку (с. 160); не повно відбита й огієнківська концепція української культури, яка обмежується автором дохристиянськими часами. Не завадив би монографії іменний показник та хронологія життя й діяльності митрополита Іларіона. Крім того, не всі положення та висновки, яких дійшла І. Тюрменко, є незаперечними, але вони спонукають до роздумів, дискусій та подальшого дослідження.

Н. А. ШИП (Київ)